

3015). Birçok kütüphanede nüshaları yer alan eserin (Sezgin, VII, 112) Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Ali el-Kasrânî'nin yaptığı *Muhtasarü'l-Mesâ'ili'l-Kasrâniyye* başlıklı bir özeti bulunmaktadır (Hamza b. Hüseyin b. Kâsım en-Nuaymî, VIII, 125). **5. Kitâbü'l-İhtiyârât.** Bilinen tek nüshası İskenderiye Kütüphanesi'ndedir (el-Hurûf ve'l-esmâ, nr. 2033-d/2, vr. 42^a-52^b). **6. Kitâbü'l-Ahkâm 'alâ envâ'i'l-mesâ'il ve'l-kazâ'** 'ale'd-delâ'il (a.g.e., VIII, 98-100; Sezgin, VII, 112). **7. Risâle fi'stihrâci'z-zamîr bi-tarîki'n-nücûm** (bk. a.g.e., a.y.). **8. Kitâbü'l-Kırânât ve tahvîlî's-sinîn** (a.g.e., VII, 111). **9. Kitâbü'l-İlel.** Günümüze ulaşmayan bu eserin adı Bîrûnî'den öğrenilmektedir (*İstihracü'l-evtâr*, s. 132). **10. Kitâb fi Şûreti'l-küre (Fi Hey'eti'l-felek).** Bîrûnî *Taşîhu's-şuver ve tebtîhu'l-küver* adlı eserinde buna atıfta bulunmaktadır (Kitâbhâne-i Merkezî-i Dânişgâh-ı Tahran, nr. 5469, vr. 10^b). **11. Kitâbü İttifâki'l-felâsife ve'htilâfihim fi huṭûti'l-kevâkib** (İbnü'n-Nedîm, s. 332; İbnü'l-Kiftî, s. 242). **12. Kitâbü'l-Mehâsin** (a.g.e., a.y.).

BİBLİYOGRAFYA :

Ya'kûbî, *el-Büldân* (nşr. M. Emîn Dannâvî), Beyrut 1422/2002, s. 25, 28-29; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdü), s. 332-333; Bîrûnî, *İstihracü'l-evtâr fi'd-dâ'ire (Resâ'ilü'l-Bîrûnî* içinde), Haydarâbâd 1367/1948, s. 132; Sâid el-Endelüsî, *Ṭabaqâtü'l-ümem* (nşr. L. Şeyho), Beyrut 1912, s. 37, 55, 60; İbnü'l-Kiftî, *İḥbârü'l-ulemâ'* (Lippert), s. 241-242; Sezgin, *GAS*, VII, 111-113; D. Pingree, "Umar Ibn al-Farrukhân al-Ṭabari", *DSB*, XIII, 538-539; a.mlf., "The Fragments of the Works of al-Fazâri", *JNES*, XXIX/2 (1970), s. 103-123; a.mlf., "The Greek Influence on Early Islamic Mathematical Astronomy", *JAOS*, XCIII/1 (1973), s. 32-43; a.mlf., "The Liber Univerſus of 'Umar Ibn al-Farrukhân al-Ṭabari", *MTUA*, I/1 (1977), s. 8-12; a.mlf., "Classical and Byzantine Astrology in Sassanian Persia", *Dumbarton Oaks Papers*, XLIII, Washington 1989, s. 227-239; *Religion, Learning and Science in the 'Abbasid Period* (ed. M. J. L. Young v.d.ğr.), Cambridge 1990, s. 293-295; Hamza b. Hüseyin b. Kâsım en-Nuaymî, *İstidrâkât 'alâ Târîhi'l-türâsi'l-Arabî*, Cidde 1422, VIII, 98-100, 125.

İLHAN KUTLUER

TABERİSTAN

(طبرستان)

İran'ın kuzeyinde günümüzde Mâzenderan adını taşıyan eyalet.

Eski Pehlevî sikkelerinde Tapurstân, İslâm kaynaklarında Taberistân adı verilen bölge XIII. yüzyıldan itibaren daha ziyade Mâzenderan adıyla anılmıştır. Kuzeyindeki Hazar denizi kıyılarından başlar ve asıl İran platosundan Elburz dağları ile ayrılır. Sâsânîler devrinde "ispehbed" unvanını ta-

şıyan valiler tarafından yönetilen Taberistan, dağlık ve ormanlık yapısından dolayı İran coğrafyasında İslâm fetihlerinin en zor ilerlediği bölgelerden biri oldu. Kûfe Valisi Saîd b. Âs, 30 (650-51) yılında düzenlediği seferler sırasında bölgenin önemli şehirlerinden Âmül'ü fethetti. Muâviye b. Ebû Süfyân zamanında Maskale b. Hübeyre güçlü bir orduyla bölgeye girdiyse de halkın direnişiyle karşılaştı, ordusu büyük kayıp verdi, kendisi de şehid oldu (Belâzürî, s. 481). Taberistan valiliğine tayin edilen Muhammed b. Eş'as el-Kindî'nin düzenlediği sefer de sonuçsuz kaldı. Fethedilen merkezlerde vergi yüzünden çıkan isyanların yanı sıra bölge Hâricî isyancıların sığınağı haline geldi. Mühelleb b. Ebû Süfere, Kâzerûn yakınında ağır bir yenilgiye uğrattığı Ezrakiler'i (75/695) takip ederek Taberistan bölgesindeki Hâricî isyanlarını da bastırdı. Taberistan bölgesinin tamamının fethi Mühelleb'in oğlu Yezîd tarafından gerçekleştirildi. Büyük bir ordu ile Taberistan'a giren Yezîd bölgenin mahallî hâkimini (ispehbed) vergiyi bağladı (98/716-17). II. Mervân döneminde isyancı mahallî idarecilerin eline geçen bölge, Abbâsîler'in iktidara gelmesinin ardından itaat altına alındıysa da Ebû Ca'fer el-Mansûr devrinde yeniden isyanlara sahne oldu. İsyanlar Hâzım b. Huzeyme et-Temîmî ve Ravh b. Hâtım el-Mühellebî tarafından bastırıldı. Me'mûn döneminde Muhammed b. Hafs b. Ömer'le birlikte Şervîn bölgesini fetheden Mâzyâr b. Kârin bölgenin idaresiyle görevlendirildi. Ancak o da Mu'tasım-Billâh zamanında vergiyi ödemeyerek isyan etti (224/839). Halifenin Abdullah b. Tâhir kumandasında gönderdiği kuvvetler karşısında yenilgiye uğrayan Mâzyâr yakalanarak getirildiği Sâmerâ'da idam edildi (225/840). Bu yıllarda Âmül'de oturan valiler tarafından yönetilen Taberistan bir süre sonra Horasan Valisi Abdullah b. Tâhir'in idaresine verildi. Öte yandan bölgenin mahallî hâkimlerinden Bâverdi Hükümdarı Kârin b. Şehriyâr 240 (854-55) yılında İslâmiyet'i kabul etti.

Taberistan coğrafî konumu sebebiyle muhalif firkaların sığınağı olmaya devam etti ve IX. yüzyılın ortalarında bölgede güçlerini arttıran Ali evlâdının eline geçti. Tâhirî yönetimine karşı isyan eden Deylemîler'in daveti üzerine Rey'den Taberistan'a gelen Hasan b. Zeyd el-Alevî Deylem, Kelâr, Şâlûs, Rûyân halkının kendisine biat etmesiyle Taberistan Zeydîleri'ni kurdu (250/864). Hz. Hasan neslinden gelen Hasan el-Alevî bölgede hâkimiyeti sağladık-tan sonra Âmül'ü ve Sâriye'yi (Sârî) ele

geçirdi. Bölgeyi geri almaya çalışan Tâhirî kuvvetleriyle mücadelesine devam etti. Öte yandan Ya'kûb b. Leys es-Saffâr'la da savaşmak zorunda kaldı. Hasan b. Zeyd, Sâriye ve Âmül'e giren Ya'kûb'un (260/874) şiddetli yağmurlar yüzünden büyük zayıflıkla verip geri çekilmesinin ardından tekrar Taberistan'a hâkim oldu. Hasan el-Alevî'nin ölümünden (270/884) sonra yerine geçen kardeşi Muhammed b. Zeyd idare merkezini Âmül'den Cürcân'a nakletti. Muhammed b. Zeyd Horasan Valisi Râfi' b. Herseme, Saffârîler ve Sâmânîler'le bir süre mücadele etti; Sâmânîler'le yaptığı savaşta aldığı yara sebebiyle öldü. Zeydî ordusunun Cürcân'da yenilgiye uğramasıyla Taberistan Zeydî Devleti'nin birinci dönemi sona erdi (287/900). On dört yıl Sâmânî hâkimiyetinde kalan Taberistan, Zeydîler'in Hüseyinî kolundan Hasan b. Ali el-Utrûş'un Sâmânî kuvvetlerini bozguna uğratarak bütün Taberistan'ı ve Cürcân'ı ele geçirecek hükümdarlığını ilân etmesiyle tekrar Zeydîler'in eline geçti (301/914). Başşehir Âmül'ü Sâmânîler'e karşı başarıyla savunan Hasan el-Utrûş'un 304 (917) yılında vefatı üzerine iktidar damadı Hasan b. Kâsım'a geçti. Hasan b. Kâsım'ın yenilip öldürülmesi ve Zeydî hânedanının sona ermesinin ardından bölge Ziyâîler'in eline geçti (316/928). Bu arada kısa sürelerle Büveyhîler ve Sâmânîler arasında ele değıştirdi. 342'de (953) Büveyhîler'in, 360'ta (971) yeniden Ziyâîler'in idaresine girdi. Adudüddöve 981'de Taberistan ve Cürcân'ı topraklarına kattı. 426 (1035) yılında Gazneli Mes'ûd, Âmül'e kadar gelip Taberistan'ı hâkimiyeti altına aldı (Mitrâ Mihrâbâdî, s. 189-202).

Taberistan, Selçuklular'ın 431 (1040) yılında Gazneliler'i mağlûp ederek Horasan'a hâkim olmalarının ardından Tuğrul Bey'in büyük bir ordunun başında buraya girmesiyle Selçuklu hâkimiyetine geçti (433/1041-42). Mahallî hâkim Enûşîrvân'ın bağlılık arzemesi ve 100.000 dinar ödemesi karşılığında barış yapıldı. Bölgenin mahallî hâkimleri olan Ziyâîler ve Bâvendîler itaat altına alındı. Taberistan'ı yıllık 50.000 dinar vergi ödemesi şartıyla emîrlerinden Merdâvîc b. Bisû'nun idaresine bırakan Tuğrul Bey çeşitli şehirlere nâibler tayin ettikten sonra Nişâbur'a döndü. Bununla birlikte Bâdûsbanîler gibi bazı mahallî hânedanların özellikle dağlık bölgelerdeki yarı bağımsız durumu devam ediyordu. Sultan Alparslan, bölgedeki Selçuklu hâkimiyetini güçlendirmek için 458 (1066) yılında İnanç Yabgu'yu buranın idaresiyle görevlendirdi. Hârizmşâh Alâeddin Muham-

med devrinde Taberistan Hârizmşahlar'a bağlandı.

Moğol istilâsı sırasında Esterâbâd ve Âmul gibi şehirler tahribata mâruz kaldıysa da Taberistan dağlık ve ormanlık yapısından dolayı istilâyı en hafif atlatan eyaletlerden biri oldu. Taberistan'ın doğusunda bulunan Esterâbâd ve çevresi, İlhanlılar zamanında Horasan'da ikamet eden şehzadelerin başlıca kışlık merkezlerinden biri durumundaydı. Bu devirde eyaletin vergi gelirleri Horasan eyaleti içerisinde hesaplanıyordu. Taberistan için Mâzenderan adının bu dönemde yaygınlık kazandığı görülmektedir. VIII. (XIV.) yüzyıl coğrafyacılarından Hamdullah el-Müstevfî, Mâzenderan adını kullanmakla birlikte zaman zaman Taberistan'ı da zikretmiştir (*Nüzhetü'l-kulûb*, s. 159-161, 348, 366). İsim değişikliği resmî kayıtlara da yansımıştır. Nitekim Abdullah b. Muhammed b. Kiyâ el-Mâzenderânî *Risâle-i Felekiyye* adlı eserinde 750 (1349-50) yılına ait bir bütçede bölgeyi Mâzenderan adıyla zikretmiştir. Söz konusu bütçede Mâzenderan 237 tümen (2.370.000 dinar) vergi geliri-ne sahipti. Bölge, İlhanlılar'ın yıkılmasından sonra Şii Mar'aşiler'den Seyyid Kıvâmüddin'in eline geçti. Mar'aşiler döneminde Âmul ve Sâriye'nin etrafı hendekle çevrildiği gibi bölgenin imarına önem verildi. Güçlü bir orduyla bölgeye giren Timur, Mar'aşiler'i mağlûp ederek burayı itaat altına aldı (794/1392) ve Mar'aşiler'i Mâverâünnehir'e sürgüne gönderdi (*Zahîrüddîn-i Mar'aşî*, s. 233-234). Taberistan 909 (1504) yılında Safevîler'in eline geçti. I. Abbas zamanında Esterâbâd'dan Sâriye ve Âmul'e inşa edilen yol bölgede her mevsimde ulaşımı sağladı. 1294'te (1877) Âmul şehrini Elburz dağları üzerinden Tahran'a bağlayan bir yol daha yapıldı.

Günümüzde 23.756 km² yüzölçümüne sahip Mâzenderan idarî bölgesinin (Ostân-ı Mâzenderân) nüfusu 2006 yılı sayımında 2.833.000 olarak tesbit edilmiştir. Merkezi Sâriye olan idarî bölgenin diğer önemli şehirleri Bâbül (eski adı: Bâr-fürûş), Âmul, Kâimşehr ve Tonkabun'dur. Yoğun ormanlarla kaplı olan bölgede halkın başlıca geçim kaynağı ormancılık, hayvancılık, ziraat, balıkçılık ve avcılıktır. Ziraata elverişli yerlerde başta pirinç olmak üzere ipek, keten, kenevir, narenciye ve bol miktarda meyve yetiştirilir. Burada halı dokumacılığı da yaygındır. Özel coğrafi şartların sonucu olarak İran'ın başka bölgelerine benzemediğinden ekonomik durumu da İran'ın bütününe göre bir hayli farklıdır ve İran'da çay üretilen yegâne bölge burasıdır. Ta-

beristan'da pek çok âlim yetişmiştir. Taberî nisbesiyle meşhur olan bu âlimler arasında tarihçi ve müfessir Muhammed b. Cerîr et-Taberî, fakih Ebû't-Tayyib et-Taberî ve ünlü hekim Ali b. Rabben et-Taberî anılabilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Belâzürî, *Fütüh* (Fayda), s. 452, 480-489; İshâhî, *Mesâlik* (trc. Anonim, nşr. İrc Efsâr), Tahran 1367 hş., s. 172-174; *Hudûdü'l-âlem* (Sütûde), s. 144-146; Makdisî, *Ahşenü't-tekâsîm* (trc. Ali Nakî Münzevî), Tahran 1361 hş., II, 519-552; İbn İsfendiyâr, *Târîh-i Taberîstân* (nşr. Abbas İk-bâl), Tahran 1366 hş., I-II; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân* (Cündî), IV, 14-18; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X, 50, 550; ayrıca bk. İndeks; Müstevfî, *Nüzhetü'l-kulûb* (Strange), s. 159-162, 348, 366; Zahîrüddîn-i Mar'aşî, *Târîh-i Taberîstân ve Rüyân ve Mâzenderân* (nşr. M. Hüseyin Tesbîhî), Tahran 1368/1989, tür. yer.; M. Hasan Han, *Târîh-i Taberîstân: et-Tedvîn fi ahvâli cibâli Şervîn* (nşr. Mitrâ Mihrâbâdî), Tahran 1373 hş., s. 116, 223-229, 252-265; G. le Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, Cambridge 1905, s. 368-376; H. L. Rabino, *Mâzandarân and Astarâbâd*, London 1928, s. 35, 45-50, 53, 142-143; a.m.f., "Les dynasties du Mâzandarân", *JA* (1936), s. 397-474; a.m.f., "L'histoire du Mâzandarân", a.e. (1945), s. 211-243; (1948), s. 243-246; V. V. Barthold, *Tezkire-yi Coğrafyâ-yi Târîhî-yi İrân* (trc. Hamza Serdâver), Tahran 1372, s. 140-143, 235-244; Mitrâ Mihrâbâdî, *Târîh-i Silsile-yi Ziyârî*, Tahran 1374 hş., tür.yer.; Hasan Yaşaroğlu, *Taberistan Zeydileri* (doktora tezi, 1998), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 19-156; Cl. Huart, "Taberîstân", *IA*, XI, 598-599; V. Minorovsky - [C. E. Bosworth], "Mâzandarân", *EP* (İng.), VI, 935-940; R. Vasmer - [C. E. Bosworth], "Mâzandarân", a.e., VI, 940-942.

OSMAN GAZİ ÖZGÜDENLİ

TABERİYE

(طبرية)

Filistin'de tarihi bir şehir.

Filistin'in kuzeydoğusunda Taberiye gölünün batı kıyısında deniz seviyesinin yaklaşık 200 m. altında kurulmuştur. Kudüs'e 161, Dimaşk'a 137 km. uzaklıktadır. Milâttan önce 20 yılı civarında Filistin bölgesinin Romalı hâkimi Herod Antipas tarafından tesis edilen şehre Roma İmparatoru Tiberios Konstantinos'a izâfeten Tiberias adı verilmiş ve bu ad Arapça'ya Taberiye şeklinde geçmiştir. Taberiye, Dimaşk-Kahire kervan yolu üzerinde bulunduğundan Roma döneminde stratejik bir konumdaydı. Şehirde bir saray inşa ettiren Herod buraya Galilee (Celîle) bölgesinden ve diğer yerlerden nüfus iskân etti. Milâttan sonra 70'te Kudüs'ün yakılmasının ardından birçok yahudi âlimi ve din adamının göç etmesi sonucu Taberiye bir ilim merkezi haline geldi. 150 yılı civarında Sanhedrin

denilen yahudi dinî mahkeme meclisinin buraya taşınmasıyla yahudiler açısından şehrin önemi arttı. Nitekim 400 yılı dolayında derlendiği kabul edilen Filistin Talimud'u buradaki yahudi din âimleri tarafından oluşturulmuştur.

Taberiye, müslümanların Filistin'e nüfuz ettikleri dönemde Şurahbîl b. Hasene tarafından kuşatıldı ve bir süre sonra anlaşma yoluyla fethedildi, halkın şehirde kalmasına izin verildi (13/634). Eş'ar ve Lahm gibi Arap kabileleri fethin ardından şehre yerleştiler. Romalılar döneminden beri darphânesi bulunan şehirde 15 (636) yılından itibaren Hâlid b. Velîd dirhem darbet-tirmeye başladı. Bir ara isyan eden Taberiye halkını Amr b. Âs tekrar itaat altına aldı. Emevîler döneminde şehrin yakınlarında bir saray yapıldı. Bu dönemde Filistin şehirlerinde çıkan isyanlar esnasında Taberiye halkı da ayaklandı (744-745). Şehir 293'te (905-906) Karmatîler'in çıkardığı isyanlar ve ardından ele geçirilmesi sırasında tahrip edildi. Taberiye, Fâtımîler devrinde siyasî açıdan önem kazandı. Bu dönemde şehirde Şiîliğin yaygınlaştığı kaydedilmektedir. Ortaçağ coğrafyacıları ve seyyahları heron göl tarafı haric müstahkem surlarla çevrili olduğunu belirtir; şifalı kaplıca sularından, hamamlarından ve ortasındaki cuma camisiyle batısındaki Yasemin Mescidi'nden bahseder.

Nâvekiyye Türkmenleri 462 (1070) yılı civarında Kurlu Bey kumandasında Taberiye'ye yerleştiler. Kurlu Bey'in ölümünün ardından Türkmen Beyliği'nin başına geçen Atsiz b. Uvak'ın hâkimiyetine giren şehir I. Haçlı Seferi esnasında Haçlı işgal ve istilâsına mâruz kaldı. Haçlı işgali sırasında şehri ziyaret edip bir gece kalan Sem'ânî şehir hamamından övgüyle söz eder (*el-Ensâb*, VIII, 198). Dimaşk Atabegi Tuğtegin ve Musul Emiri Mevdûd b. Altuntegin kumandasındaki Selçuklu ordusu 11 Muharrem 507 (28 Haziran 1113) tarihinde Taberiye yakınlarında Haçlılar'la yaptığı savaşta 2000 Frank'ı öldürmek suretiyle büyük bir zafer kazandı ve zengin ganimetler ele geçirdi. Hatta Kudüs Kralı Baudouin'in de savaş sırasında esir alındığı, ancak tanınmamasından faydalanarak gizlice kaçıp kurtulduğu rivayet edilir (İbnü'l-Kalânîsî, s. 185; İbnü'l-Esir, X, 496). Taberiye savaşında Haçlılar ağır kayıplar verdikleri gibi daha sonra Selçuklular tarafından civardaki beldelere yapılan hücumlarla ekonomik açıdan da çökertildiler. Hittîn Savaşı'nın ardından Selâhaddin-i Eyyübî'nin fethettiği şehir (583/1187), Eyyübîler döneminde birbirleriyle mücadele eden Ey-